

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я»**

Виконала здобувачка групи Ps1-M23z
ОП Психологія
спеціальності 053 Психологія
Наталія САРАФІНЮК

Керівник:
Руслан СІМКО,
кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри загальної
та практичної психології

Рецензент:
Олександр ГУДИМА, кандидат
психологічних наук, доцент, доцент
кафедри загальної та практичної
психології

Кам'янець-Подільський – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	8
1.1. Основні теорії самоактуалізації особистості.....	8
1.2. Погляди на проблему самореалізації особистості у вітчизняній психології.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я.....	32
2.1. Програма емпіричного дослідження самореалізації осіб з обмеженими можливостями здоров'я.....	32
2.2. Дослідження зв'язку структури фізичного дефекту та самореалізації особистості осіб з обмеженими можливостями здоров'я та осіб, які не мають фізичних обмежень	35
2.3 Результати анкетування осіб з обмеженими можливостями здоров'я та осіб, які не мають фізичних обмежень.....	43
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я.....	54
3.1 Опис типів самореалізації особи з обмеженими можливостями здоров'я.....	54
3.2 Зміст програми психологічного супроводу самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я	67
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. В даний час дослідницький інтерес до проблеми самореалізації особистості помітно підвищився у зарубіжній та вітчизняній науці. Неухильне підвищення уваги до цієї проблеми зумовлено тим, якого значення набуває феномен самореалізації в індивідуальному житті людини та в суспільній свідомості. Реалізація себе у професійних, соціальних, індивідуально-творчих формах життя дедалі більше набуває статусу особистої та суспільної цінності.

У психологічних дослідженнях проблеми самореалізації особистості зроблена серйозна робота і досягнуто важливих результатів:

- визначено теоретико-методологічні підходи до дослідження сутності та природи феномена самореалізації особистості (Р. Ассаджіолі, Т. Грінінг, С. Гроф, К. Гроф, Р. Мей, Д. Робертс, К. Вілбер, К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, І. Кон та ін.);

- виявлено форми та види самореалізації особистості (У. Теллі, Б. Братусь, А. Деркач, І. Кон);

- досліджено фактори та умови, що впливають на процес самореалізації особистості (Р. Мей, В. Франкл, К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, Р. Ахмеров, А. Брушлінський, Д. Леонт'єв);

- розроблено психологічні концепції та моделі самореалізації особистості (У. Теллі, П. Горностай, А. Крупнов, С. Кудінов);

- запропоновано психолого-педагогічні підходи до проблеми самореалізації особистості (К. Абульханова-Славська, Є. Андрієнко, М. Гарунов, А. Реан, М. Фрідман).

У той самий час мало вивченою залишається проблема самореалізації особистості в умовах фізичного обмеження, у ситуації порушення функціонування сенсорних систем, мовної функції, опорно-рухового апарату тощо. І це при тому, що кількість людей, що мають різноманітні психофізичні та фізичні обмеження, постійно збільшується.

Протягом багатьох років питанням самореалізації особистості людини з інвалідністю не приділялося належної уваги. Основні зусилля державних соціальних служб, громадських організацій, педагогічних установ було спрямовано на соціальну адаптацію інвалідів. Основне завдання державно-суспільних структур бачилося у наданні особам з фізичними обмеженнями матеріальної допомоги та підтримки, у їхньому соціальному забезпеченні. Проте подібна практика мало сприяла пробудженню в осіб із фізичними обмеженнями прагнення самореалізації, до участі у суспільстві як активних та повноправних учасників.

Необхідні спеціальні психологічні дослідження, націлені на виявлення специфіки самореалізації особистості в умовах фізичного обмеження, чинників і умов становлення та її реалізації цієї базової людської потреби. Виявлення психологічних особливостей та умов самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я (далі – ОМЗ) складе основу програм їх соціально-психологічної реабілітації та включення до повноцінного трудового та соціального життя.

Соціальна та психологічна актуальність дослідження самореалізації осіб із ОМЗ та недостатня вивченість їх психологічних особливостей визначили постановку проблеми нашого дослідження: які психологічні особливості самореалізації особистості з фізичними обмеженнями? які психологічні передумови активної участі інвалідів у житті? які типові прояви такої участі?

Мета дослідження – виявити психологічні особливості та компоненти самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання дослідження**:

1. Виділити основні підходи до вивчення проблеми самореалізації особистості у зарубіжній та вітчизняній психології.
2. Теоретично обґрунтувати модель самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.
3. Емпірично перевірити та підтвердити розроблену модель самореалізації.

4. Дати психологічну характеристику самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

5. Обґрунтувати програму психологічної реабілітації особистості з інвалідністю.

Об'єкт дослідження – самореалізація особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

Предмет дослідження – психологічні особливості та компоненти самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що:

1) психологічними компонентами самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я виступають: суб'єктивне ставлення до свого фізичного обмеження, свідомість життя, суб'єктність особистості, життєві плани особистості;

2) поєднання даних психологічних компонентів визначає типи та форми самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: положення гуманістичної психології про самоактуалізацію (самореалізацію) як провідну потребу людини (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс); концептуальні положення про суб'єктність особистості (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, В. Петровський); системний підхід у психології (Б. Ананьєв, Б. Ломов, К. Платонов).

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми та ін.;

- *емпіричні*: «Опитувальник особистісної орієнтації» (А. Джоунс та Р. Крендал); «Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО)» (Д. Леонтьєв); «Локус суб'єктивного контролю» (Е. Бажин, Є. Голинкіна, А. Еткінд); «Методика діагностики соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерс та Р. Даймонд); авторський опитувальник дослідження життєвих планів особистості.

- *математичні*: методи статистичної обробки та аналізу емпіричних даних.

База дослідження: дослідження проводилось на базі Кам'янець-подільського учбово-виробничого підприємства (УВП) українського товариства сліпих (УТОС) та факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому:

- визначено сутність поняття «самореалізація», уточнено змістовні та структурні характеристики, що визначають специфіку самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я;
- теоретично обґрунтовано та емпірично перевірено модель самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я;
- виділено психологічні характеристики самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я;
- вперше представлені та описані типи самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

Теоретична значущість дослідження.

Конкретизовано наукові уявлення про сутність та зміст процесу самореалізації особистості; виділено та описано наукові підходи до процесу самореалізації особистості.

Розроблено модель самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

Представлені та описані типи самореалізації особистості з ОМЗ.

Розроблено та реалізовано програму психологічного супроводу процесу самореалізації особистості з ОМЗ.

Матеріали дослідження роблять внесок у загальну психологію та психологію особистості, розширюючи напрямок досліджень, пов'язаних з виділенням умов та факторів самореалізації особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

Практична значущість дослідження. Отримані в дослідженні результати, зроблені на їх основі висновки та розроблені рекомендації можуть бути використані на практиці психолого-реабілітаційної роботи з особами з ОМЗ, які мають проблеми соціалізації. Матеріали дослідження можна використовувати у роботі із здобувачами вищої освіти за напрямом підготовки «Психологія».

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі»*, 15 лютого 2024 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна; *X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи»* на пошану професора Шинкарюка А.І., 29 жовтня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені у тезах:

1. Р. Сімко, Н. Сарафінюк Особливості теорії самоактуалізації особистості. А. Маслоу *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі* : матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції, 15 лютого 2024 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онупрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С.21–24.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 85 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Актуальність проблеми самореалізації особистості у сучасній психології не викликає сумнівів. Теоретичний аналіз виявив різні підходи до досліджуваної проблеми. Дослідження проблематики самореалізації особистості велися та ведуться в різних школах та напрямках психології. При цьому досі не вироблено загально визнаної концепції самореалізації особистості.

Проведений нами аналіз зарубіжної та вітчизняної психології показав, що спеціальних досліджень особливостей самореалізації осіб із фізичними обмеженнями дуже мало і всі вони належать до приватних аспектів цієї проблеми.

2. Нами обґрунтовано структурну модель самореалізації осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Модель є системною конструкцією, що включає внутрішні психологічні утворення суб'єкта самореалізації, зовнішні соціальні умови, у яких здійснюється процес самореалізації особистості та форми її самореалізації.

3. Проведене емпіричне дослідження показало, що висунута гіпотеза знайшла підтвердження; поставлені завдання вирішено, що дозволило сформулювати основні теоретичні висновки та запропонувати практичні рекомендації. Дослідження дозволило нам підтвердити значимість виділених у ході теоретичного аналізу аспектів самореалізації особистості, представлених та обґрунтованих у моделі.

4. Встановлено, що статистично значущих відмінностей між групами випробуваних з різним ступенем вираженості первинного дефекту немає, але є деякі якісні розбіжності, детерміновані переважно різним соціальним середовищем розвитку та термінами інвалідизації. Це дозволяє зробити висновок про те, що ключові параметри самореалізації, такі як свідомість життя та інтернальність особистості, не пов'язані зі ступенем та часом втрати зору.

5. Виявлено та описано типи самореалізації особистості з обмеженими можливостями: продуктивний, адаптивний та визначальний.

Продуктивний тип самореалізації особистості з інвалідністю характеризується прагненням адаптуватися до довкілля, що є специфічною формою самовдосконалення, властивою саме людям з обмеженнями здоров'я та мобільності.

Адаптивний тип самореалізації людей з обмеженими можливостями здоров'я характеризується орієнтацією на зовнішні оцінки та думки, уникненням прийняття важливих рішень, залежністю від системи соціального захисту, схильністю до фаталізму; їхні життєві плани локальні та обмежуються найближчим майбутнім.

Визначальний тип самореалізації має високі результати за одними показниками, що зближує їх із представниками продуктивного типу, і низькими результатами за іншими показниками, що притаманно представникам адаптивного типу. Істотну особливість цього типу становить пошук себе, визначення себе у соціумі й у професії.

6. Розроблено програму психологічного супроводу людей з обмеженими можливостями здоров'я, вироблені рекомендації щодо роботи з групами людей, які мають обмеження зорового сприйняття.

Перспективою подальших досліджень проблеми самореалізації осіб з обмеженими можливостями є детальніше вивчення окремих чинників самореалізації та його взаємовпливу на життєвому шляху особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К. А. Принцип субъекта в философско-психологической концепции С. Л. Рубинштейна. Сергей Леонидович Рубинштейн. Очерки, воспоминания, материалы. Москва, 1989. С. 10–63.
2. Абульханова-Славская К. А. Проблема определения субъекта в психологии. Субъект действия, взаимодействия, познания : психологические, философские, социокультурные аспекты. Москва-Воронеж, 2001. С. 35–47.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
4. Абульханова-Славская К.А. Типология личности и гуманистический подход. Гуманистические проблемы психологической теории; под ред. К. А. Абульхановой-Славской, А. В. Брушлинского. Москва, 1995 С. 27–48.
5. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : В 2-х т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1980. 230 с.
6. Ассаджиоли Р. Динамическая психология и психосинтез. Психосинтез и другие интегративные техники психотерапии. М.: Смысл, 1997. С.12–39.
7. Ассаджиоли Р. Постижение Высшего Я и психические расстройства. Психосинтез и другие интегративные техники психотерапии. Москва : Смысл, 1997. С.40–68.
8. Базиленко, А., Таланчук, І., Давиденко, Г. & ін.. Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами: кращі практики : методичний посібник; за заг. ред. А. Базиленко. Київ : Талком, 2020. 128 с.
9. Барна, М. В. Психологічні особливості побудови стратегій самореалізації студентів-інвалідів. (Дис. канд. психол. наук). Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2012.
10. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. Посібник. Київ : Академвидав, 2009. 248 с.

11. Бочелюк В. Й., Черепехіна О. А. Геронтопсихологія : навчальний посібник (рекомендовано МОН). Київ : КНТ, 2014. 436 с.
12. Бугайчук Т. А. Психологічні чинники професійного самовизначення особистості з обмеженими фізичними можливостями. (Дис. канд. психол. наук). Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016.
13. Галян І. М. Психологія ціннісно-сислової саморегуляції майбутніх педагогів. (дис. док. психол. наук). Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2017, 200 с.
14. Гладкевич М. І. Психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці (Дис. канд. психол. наук). Київ : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019.
15. Горецька О. Геронтопсихологія : навчальний посібник для студентів спеціальності 053 Психологія. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2017. 210 с.
16. Грининг Т. История и задачи гуманистической психологии. Вопросы психологии, 1988. №4. С. 161–167.
17. Дікова-Фаворська О. М. Соціологічна концептуалізація освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я. (Автореф. дис. докт. соц. наук). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. 20 с.
18. Дуткевич Т. Загальна психологія. Теоретичний курс. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 388 с.
19. Загальна психологія. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Підручник. Київ : Каравела, 2017. 464 с.
20. Ільїна Н.М, Мисник С.О. Загальна психологія : теорія та практикум. Навчальний посібник. Київ : Університетська книга, 2017. 352 с.
21. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.
22. Кобильченко В. Внутрішні ресурси як джерело позитивного функціонування особистості дитини з порушеннями зору. Особлива дитини :

навчання та виховання. № 3. Київ : Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, 2017. С. 22–30.

23. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. Москва : «Политиздат», 1984. 335 с.

24. Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Одеса : Одеський національний медичний університет, 2018. 20 с.

25. Крайніков Е. В. Геронтопсихологія : підручник. Київ : Київський університет, 2018. 231 с.

26. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Москва : Политиздат, 1975. 267 с.

27. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. Москва : Смысл, 2007. 511 с.

28. Леонтьев Д. А. Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ. Режим доступа : <http://www.tl.smysl.ru/>.

29. Леонтьев Д. А. Самореализация и сущностные силы человека. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. Москва : Смысл, 1997. С. 156–176.

30. Леонтьев Д. А. Тест смысло-жизненных ориентаций (СЖО). 2-е изд. Москва : Смысл, 2006. 18 с.

31. Лосева Н. М. Самореалізація особистості викладача вищого навчального закладу як загально-педагогічна проблема : дис. ... д-ра пед. наук. Донецьк, 2007. 475 с.

32. Маслоу А. Психология бытия. Москва : Рефл-бук, 1997. 304 с.

33. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Евразия, 2001. 478 с.

34. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. Санкт-Петербург : Евразия, 2002. 432 с.

35. Матвійчук Т. В. Теорії особистості в зарубіжній та українській психології : навчальний посібник. Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут. Львів : Видавець Марченко Т. В., 2020. 499 с.
36. Мэй Р. Любовь и воля. Винтаж, 2007. 288 с.
37. Москалець В. П. Загальна психологія : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 564 с.
38. Москалець В. П. Психологія особистості : підручник, 3-тє вид., перероб., доповн. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 364 с.
39. Олпорт Г. Личность в психологии. Москва : КСП+; Санкт-Петербург: Ювента, 1998. 345 с.
94. Олпорт Г. Становление личности : избранные труды. Москва : Смысл, 2002. 462 с.
40. Помиткін Е. О., Рибалка В.В. Геронтопсихологія навчання особистості похилого віку : посібник; за редакцією Рибалки В. В. Київ : Талком, 2020. 184 с.
41. Практическая психодиагностика : методики и тесты; ред., сост. Д. Я. Райгородский. Самара : Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. 672 с.
42. Психология с человеческим лицом : гуманистическая перспектива в постсоветской психологии; под. ред. Леонтьева Д. А., Щур В. Г. Москва : СМЫСЛ, 1997. 336 с.
43. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2008. 42 с.
44. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Прогресс, 1994. 479 с.
45. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия. Москва : Рефл-бук, 1997. 317 с.
46. Савчин М. Загальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 344 с.

47. Сисоєва С. О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації. Миколаїв: МФ НаУКМА, 2000. Т. 7 : Педагогіка. С. 13–19.
48. Сімко Р. Т. Геронтопсихологія : навчальний посібник. 2-ге вид. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. 150 с. (рекомендований МОН України).
49. Соціально-психологічні проблеми психології становлення особистості майбутнього фахівця : колективна монографія / [О. Гудима, Е. Івашкевич, Р. Сімко, О. Шевчук, Ерн. Івашкевич, Д. Куриця, Н. Славіна, Л. Онуфрієва, О. Чайковська, Л. Примачок, А. Сімко, Ю. Чала] ; за ред. Ед. Івашкевича, Л. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 348 с.
50. Теорії особистості : навчально-методичний посібник / Р.Т. Сімко, А.В. Сімко. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2021. 162 с.
51. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості. Київ : Педагогічна думка, 2007. 399 с.
52. Титаренко Т. М. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі: монографія. Київ: Міленіум, 2016. 320 с.
53. Тищенко Л. В. Психологічні особливості життєвих перспектив студентів з обмеженими функціональними можливостями : автореф. канд. психол. наук. Київ : Інститут психології імені Г.К. Костюка НАПН України, 2010. 20 с.
54. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
55. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва : Прогресс, 1990. 269 с.
56. Хорни К. Самоанализ. Академический проект, 2009. 208 с.
57. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ: МП Леся, 2009. 484 с.
58. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва, 1991. 304 с.
59. Яворська-Ветрова І. В. Психологічні чинники самостворення особистості. Психологічні технології самодетермінації розвитку, 2018. 364 с.

60. Goldstein K. The organism. New York : American Book Co, 1939.
61. Goldstein K. Health as value. New knowledge in human values; Maslow (Ed.). New York : Harper and Brothers, 1959. P. 178–188.
62. Greening T. Introduction. Existential Humanistic Psychology. Belmont : Brooks/Cole, 1971, pp.1–12.
63. Jones A., Crandall R. Validation of a short index of self-actualization. Personality and Social Psychology Bulletin, 1 pp. 2, 1986. 63–73.
64. Roberts D. L. Able & Equal: A Gentle Path to Peace. Human Esteem Publishing, 1987. 156 p.